

ДЕЯКІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ АГРЕСИВНИХ ДІЙ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Шебаніц Д. М.

Вступ

Сучасний світ перебуває у стані трансформації, що тягне за собою перерозподіл важелів впливу та рівноваг. Україна знову опинилася в епіцентрі кардинальних змін світового масштабу, адже ще з давніх часів знаходиться на перетині географічних та політичних інтересів країн сусідів, глобальних торговельно-економічних шляхів, а також цивілізаційних процесів.

Постановка проблеми. 20 лютого 2014 року всупереч нормам міжнародного права, розпочалося військове вторгнення Росії на територію України. Спершу постраждала Автономна республіка Крим, а згодом Донецька та Луганська області. На той час одразу постало логічне питання юридичної оцінки зазначених подій. Відтак, досить швидко дійшли висновку, що війна називається «війною» не лише тоді, коли одна зі сторін збройного конфлікту її формально оголосила. Ускладнювало пошук нормативного визначення й факт використання українською владою стосовно міжнародного збройного конфлікту на сході офіційної назви «антитерористична операція»¹.

24 лютого 2022 року Російська Федерація здійснила широкомасштабне вторгнення в Україну, яким скінчився етап ведення гібридної війни. Звідси і випливає актуальність змістовного дослідження юридичних аспектів російсько-української війни з 2014 року до нашого часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За попередні роки як національною, так і зарубіжною юридичною науковою спільнотою було проведено безліч змістовних досліджень щодо цілей, механізмів, технологій та засобів російської гібридної війни стосовно України. Зокрема, варто згадати про наукові дослідження з окресленої тематики таких авторів як О. Литвиненко, А. Піонтовського, Л. Смоли, М. Гончара, К. Машовця, П. Баєва та інш.

Постановка завдання. Як зазначають науковці, збройний опір агресії Росії роками перебував у затяжній фазі оборонної війни, а безпосереднє вторгнення було прийнято характеризувати як приховане, чи то іншими словами, гібридне. Разом із цим

деякі представники історичної та юридичної наукової спільноти порівнювали російське вторгнення з другою холодною війною². Водночас, варто констатувати, що окреслені події без сумнівів є яскравим історичним, політичним та юридичним прецедентом у нашому сьогоденні. Звідси випливає завдання цього дослідження, яке полягає у кваліфікації дій Російської Федерації на території України протягом 2014–2022 рр., а також визначення виду юридичної відповідальності за такі дії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом 8 років протистояння будь-які зусилля міжнародної дипломатії не давали значних та бажаних результатів. Проте варто наголосити на деяких позитивних зрушеннях, зокрема визнанні резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 19 грудня 2017 року анексії Автономної Республіки Крим – окупацією³. Водночас Україна подала позови проти Росії в Міжнародний суд ООН, Європейський суд з прав людини, а також у Міжнародний кримінальний суд, де ситуацію розглядали саме у формі міжнародного збройного конфлікту. Додатково, вважаємо доречним зазначити, що з лютого 2014 року Росію кваліфікують як державу-агресор, а Крим і непідконтрольні території Донецької та Луганської областей вважають тимчасово окупованими територіями. При цьому, згідно з резолюцією Ради безпеки ООН 2178 (2014) від 24 вересня 2014 року, російських найманців кваліфікували як іноземних бойовиків-терористів⁴. Говорячи про офіційні дефініції, вважаємо доречним згадати й Резолюцію Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй 3314 від 14 грудня 1974 р., яка надає чітке визначення поняттю агресії. Відтак, відповідно до статті першої, агресією визнається застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, або яким-небудь іншим чином, несуміс-

¹ Маляр Г. Аналіз вітчизняного законодавства та судової практики щодо притягнення до кримінальної відповідальності за підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. URL: <https://ccl.org.ua/news/analiz-vitchyznianoho-zakonodavstva-ta-sudovoi-praktyky-shchodo-prytiahnennia-do-kryminal-noi-vidpovidal-nosti-za-pidhotovku-rozv-iazuvannia-ta-v-edennia-ahresyvoi-viyny/>

² Офіцинський Ю. Сучасна російсько-українська війна (за матеріалами газети «The New York Times» 2013–2017 років). Ужгород: PIK-Y, 2018. 312 с.

³ Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/72/190 «Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим та м. Севастополь, Україна» від 19 грудня 2017 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU17212> (дата звернення 14.04.2022).

⁴ Резолюція Ради Безпеки ООН 2178 про усунення загроз від іноземних найманців-терористів від 24 вересня 2014 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MU14120?ed=2014_09_24 (дата звернення 14.04.2022).

ним зі Статутом Організації Об'єднаних Націй. Положенням статті третьої, автори вищезгаданої резолюції надають невичерпний перелік дій, які кваліфікуються як акт агресії, незалежно від факту оголошення війни. Так, з-поміж іншого, у переліку таких дій міститься положення щодо вторгнення або нападу збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка військова окупація, який би тимчасовий характер вона не носила, що є результатом такого вторгнення або нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави або її частини. Пункт 2 статті п'ятої наголошує, що агресія тягне за собою міжнародну відповідальність⁵.

При ретроспективному огляді минулих подій не можна не згадати політичну та економічну допомогу європейських країн та Америки, що знаходила своє відображення у санкціях, які безпосередньо впливали на стримування російської агресії, паралельно спонукаючи до початку перемовин у рамках Тристоронньої контактної групи і Нормандської четвірки.

Не дивлячись на низку позитивних зрушень, російсько-українській конфлікт все більше набував складного та затяжного характеру, що в свою чергу призводило до неабияких людських, територіальних та економічних втрат. При цьому, варто наголосити на тому, що така гібридна війна за своєю суттю була не просто локальним конфліктом. Агресія Росії стала загрозою не тільки суверенітету та державності України, а ще й політичному устрою Європи, єдності Європейського Союзу. Саме тому виникла реальна та нагальна необхідність у пошуку ефективних та правових механізмів супротиву та формуванні спільної політики протистояння державі-агресору.

Методом діалектики фахівці визначили, що тактичними завданнями російської гібридної війни було:

- розмивання та поступова дискредитація базових європейських цінностей;
- дезорієнтація громадської думки;
- формування впливового проросійського лобі в колах європейської політичної еліти;
- поглиблення розбіжностей між європейськими державами та інституціями Європейського Союзу⁶.

При цьому, без жодних сумнівів, першочерговим мотивом російського вторгнення стали об'єктивні побоювання того, що успішна реалізація європейського інтеграційного курсу в Україні створить серйозну загрозу для правлячого режиму Росії.

Ані юридична теорія, ані правозастосовна практика не були готові до використання та застосування норм чинного національного законодавства щодо збройної агресії, воєнних злочинів, злочинів проти

людяності тощо. До того ж, тематика злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку довгий час залишалася без достатньої уваги з боку юридичної наукової спільноти, адже по-перше, вважалася не актуальною, а по-друге, для змістовних досліджень не вистачало судової практики.

Цікавим є той факт, що міжнародно-правові акти, які ратифіковано Верховною Радою України, допускають використання визначення війни, як різновиду збройного конфлікту міжнародного характеру і в тому випадку, коли сам по собі стан війни не визнаний однією зі сторін або не оголошений. Такі міжнародні акти керуються судженнями про те, що війна насамперед полягає у факті застосування сили, а не самій заяві про агресію. Відтак, окреслений підхід базується на тому, що юридичне підтвердження факту не створює самого факту, а лише його засвідчує⁷.

Так, положення Женевських конвенцій про поводження з військовополоненими та про захист цивільного населення під час війни 1949 р. поширюються на «збройні конфлікти, що можуть виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни»⁸. А в Резолюції про визначення агресії Генеральної Асамблеї ООН 1974 року зазначаються дії, які слід кваліфікувати як агресію, незалежно від оголошення війни.

Таким чином, незалежно від факту оголошення війни, як агресія кваліфікуються наступні дії:

- будь-яка анексія території іншої держави з застосуванням сили;
- заслання державою або від імені держави озброєних банд, груп, і ррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави або значна участь держави у таких діях⁹.

Підсумовуючи, наголошуємо, що збройна агресія, чи іншими словами, війна, може мати місце й тоді, коли вона не оголошена або не визнана однією зі сторін конфлікту, а отже, агресивні дії по відношенню до України, розпочаті Росією ще у 2014 році можна кваліфікувати саме як війну.

Варто вказати на те, що за 8 років ведення гібридної війни зустрічалися непоодинокі випадки, на наш погляд, більш точної та грамотної юридичної оцінки

⁵ Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй 3314 (XXIX) (Визначення агресії) від 14 грудня 1974. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-74#Text (дата звернення 14.04.2022).

⁶ Центр Разумкова. Національна безпека і оборона. Гібридна війна Росії – виклик і загроза для Європи. № 9-10. 2016. 108 с.

⁷ Мальяр Г. Аналіз вітчизняного законодавства. URL: <https://ccl.org.ua/news/analiz-vitchyznianoho-zakonodavstva-ta-sudovoi-praktyky-shchodo-pryiahnennia-do-kryminal-noi-vidpovidal-nosti-za-pidhotovku-rozv-iazuvannia-ta-vedennia-ahresyvnoi-viyny/>

⁸ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153

⁹ Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй 3314 (XXIX) (Визначення агресії) від 14 грудня 1974. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-74#Text (дата звернення 14.04.2022).

дій Росії. Зокрема, мова йде про рішення Білокуракинського районного суду Луганської області, яким встановлено безпосередній причинно-наслідковий зв'язок між діями військовослужбовців Збройних Сил Російської Федерації і загибеллю значної кількості військовослужбовців Збройних Сил України, співробітників Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України та втратою озброєння і військової техніки через вторгнення на адміністративну територію України в районі н.п. Побеєда-Берестове Старобешевського району Донецької області. Вищезгаданий суд кваліфікував такі дії за статтею 437 Кримінального кодексу України як розв'язування та ведення агресивної війни¹⁰.

Ще одне рішення, яке на нашу думку заслуговує на увагу, стосується фіксації факту планування, підготовки та розв'язування агресивної війни державною владою Росії. Відтак, у рішенні Жовтневого районного суду м. Маріуполя зазначається, що упродовж 2013 року у зв'язку з демократичними процесами, які відбувалися в Україні, невстановлені на цей час досудовим розслідуванням представники влади Російської Федерації на території Російської Федерації вступили у злочинну змову та домовилися про здійснення протиправних умисних дій, спрямованих на порушення суверенітету і територіальної цілісності України, зміну меж її території та державного кордону на порушення порядку, встановленого Конституцією України. Надалі вказується, що задля досягання вказаної мети вищезгадані особи застосували ведення агресивної війни проти України, у тому числі з використанням підрозділів Збройних Сил Російської Федерації, створення і фінансування терористичних організацій та вчинення інших злочинів¹¹.

Варто констатувати, що на жаль, подібні випадки кваліфікування російської агресії є не загальним правилом, а швидше винятком. До того ж, юридична наука спільнота наголошує на певній сміливості суддів, які приймали зазначені рішення, адже такі суперечать офіційній оцінці подій. Натомість, вважаємо доречним позначити, що питання правильної юридичної кваліфікації подій 2014–2022 року має неабияке значення не тільки у національному, а ще й міжнародному праві, адже у випадку визнання російської агресії війною, обидві сторони конфлікту були б зобов'язані дотримуватися законів та звичаїв ведення війни¹².

¹⁰ Білокуракинського районного суду Луганської області №409/2799/16 від 13.12.2016 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>

¹¹ Рішення Жовтневого районного суду м. Маріуполя Донецької області № 263/15014/15 від 09.08.2017. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>

¹² Малаур Г. Аналіз вітчизняного законодавства. URL: <https://ccl.org.ua/news/analiz-vitchyzniano-ho-zakonodavstva-ta-sudovoi-praktyky-shchodo-prytiahnennia-do-kryminalnoi-vidpovidal-nosti-za-pidhotovku-rozv-iazuvannia-ta-vedennia-ahresyvnoi-viyny/>

Якщо раніше виникали деякі складнощі із кваліфікацією дій Росії на території України, то наразі агресивна війна Росії є явним та значним порушенням статті 2(4) Статуту Організації Об'єднаних Націй, а питання юридичної відповідальності країни-агресора знов набуло неабиякої актуальності¹³. Відомо, що з часів Другої світової війни не зустрічалися випадки покарання за злочин агресії на міжнародному рівні. Хоча планування, підготовка, розгортання чи ведення війни було визнано злочином відповідно до звичаєвого міжнародного права згідно з висновками Міжнародних військових трибуналів у Нюрнберзі і Токіо в 1940-х роках. На підтвердження цього варто згадати консенсус, який був виражений Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй ще у 1946 і 1974 роках, а також договір 2017 року 123 держав-сторін Міжнародного кримінального суду¹⁴.

Вважаємо за необхідне згадати, що на сьогодні Польща вже розпочала розслідування стосовно вторгнення в Україну відповідно до свого кримінального кодексу. Додатково, видатні юристи разом із громадськими діячами опублікували заяву, де закликали інші країни погодитися надати спеціальному кримінальному трибуналу юрисдикцію, що походить з національних кримінальних кодексів та загального міжнародного права, а також надати такому суду юрисдикцію для розслідування дій як виконавців злочину агресії проти України, так тих, хто матеріально сприяв чи організував вчинення цього злочину¹⁵.

Однією з особливостей міжнародних злочинів є індивідуальна відповідальність за ведення агресивної війни, яка в свою чергу покладається лише на тих, хто займає керівні посади. Проте зазначений факт не дорівнює тому, що відповідальність обмежується виключно окремим високопосадовцем. У справі Верховного командування в Нюрнберзі, вказано, що елемент керівництва обмежує кримінальну відповідальність тими, хто в змозі формувати чи впливати на політику, яка призводить до початку злочинної війни або її продовження після початку, шляхом сприяння чи перешкоджання або запобігання цьому¹⁶. Наразі досить важко вказати на

¹³ Статут Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення 14.04.2022)

¹⁴ Statement calling for the creation of a special tribunal for the punishment of the crime of aggression against Ukraine. URL: <https://gordonandsarahbrown.com/wp-content/uploads/2022/03/Combined-Statement-and-Declaration.pdf>

¹⁵ Том Данненбаум. Механізми кримінального переслідування агресії Росії проти України. URL: <https://www.justsecurity.org/80667/mechanisms-for-criminal-prosecution-of-russias-aggression-against-ukraine-ua/>

¹⁶ Trials of War Criminals Before the Nuremberg Military Tribunals Under Control Council Law. No. 10 ("Green Series"): Volume 11. URL: https://www.loc.gov/item/2011525364_NT_war-criminals_Vol-XI/

коло осіб, які можуть підпасти під елемент керівництва в площині військового вторгнення в Україну. Але, варто вказати й на те, що пряма трансляція із засідання Ради Безпеки Росії незадовго до початку війни безпосередньо вказує на низку посадовців найвищої ланки, які брали участь у плануванні та/або підготовці до війни¹⁷.

У лютому 2022 року Україна направила позов проти Росії до Міжнародного суду Організації Об'єднаних Націй у Гаазі. Вимоги стосуються притягнення Російської Федерації до відповідальності за спотворення поняття геноциду для виправдання агресії та негайного припинення воєнних дій. Станом на квітень 2022 року до розслідування злочинів Росії на території України приєдналися понад 40 країн. З огляду на специфіку справи та складнощі у процесі збирання доказів, варто вказати на те, що швидкого результату очікувати не варто. Черговою проблемою є складнощі у процесі притягнення до відповідальності військових злочинців у міжнародних судах через їх фізичну відсутність. Адже на відміну від Міжнародного кримінального суду, юрис-

дикція та регіон виконання рішень Міжнародного суду ООН менша.

Висновки

Отже, підсумовуючи вищевикладене, варто констатувати, що з 2014 року російсько-українська війна кваліфікувалася як акт агресії відповідно до чинного національного та міжнародного законодавства. Події лютого 2022 року докорінно змінили підхід у визначенні нормативних дефініцій. Повномасштабне російське військове вторгнення на територію України стало порушенням низки міжнародних нормативно-правових актів, зокрема Статуту Організації Об'єднаних націй.

На жаль, практика вказує на те, що будь-яку агресію на міжнародному рівні засудити вкрай складно, практично неможливо. Адже, як нами раніше вже зазначалося, після Другої світової війни, не зважаючи на факти численних воєн (наприклад, вторгнення в Ірак у 2003 році) не зафіксовано жодного випадку засудження військової агресії. Неможливість притягнути винних до відповідальності є прикрою, проте повномасштабне військове вторгнення в Україну визнано найбільш агресивною війною за останні 80 років, а тому є підстави очікувати на позитивні зрушення та отримання сатисфакції.

Інформація про автора:

Шебаніц Діана Миколаївна,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри публічно-правових дисциплін

Маріупольський державний університет

129, пр. Будівельників, м. Маріуполь, 87500, Україна

Information about the author:

Shebanits Diana Mykolaivna,

PhD in History,

Associate Professor at the Department of Public-Law Disciplines

Mariupol State University

129, Budivelnkyiv Ave., Mariupol, 87500, Ukraine

¹⁷ Том Данненбаум. Механізми кримінального переслідування. URL: <https://www.justsecurity.org/80667/mechanisms-for-criminal-prosecution-of-russias-aggression-against-ukraine-ua/>